

ELS GRECS A CATALUNYA: EMPÚRIES

Colonitzacions

COLÒNIES GREQUES I FENÍCIES

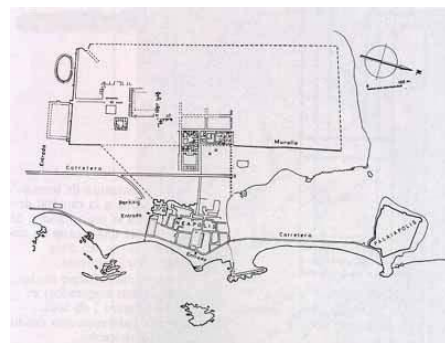
Durant els segles VIII i VII aC, a l'altra banda de la Mediterrània els grecs van viure una època de greu inestabilitat social, causada principalment pel creixement demogràfic i l'escassetat de recursos. Això va provocar un important moviment migratori que encetà un període d'establiment de colònies de poblament al llarg del Mediterrani. Una colonització posterior que arribà a la Península ibèrica perseguia, en canvi, finalitats comercials.

Fundació de Roses –Rhodes- i Empúries – Emporion

A la costa catalana, concretament a l'alt Empordà, colons grecs procedents de l'illa de Rodes hi funden Rhode - l'actual Roses -, el segle VIII aC. L'altra ciutat grega establerta en aquesta comarca fou Emporion. Fundada vers el 600-575 aC pels foceus, colonitzadors grecs que provenien de la ciutat de Focea, aquests cercaren nous assentaments a l'extrem de la Mediterrània perquè les colònies itàliques de la Magna Grècia ja estaven densament poblades. Els foceus van fundar en un illot prop de la desembocadura del riu Fluvià, a la badia de Roses, el primer establiment del que seria la colònia d'Emporion, avui Empúries. Es tracta de l'anomenada posteriorment Paleàpolis, la ciutat antiga. Durant els primers anys d'existència, aquesta nova polis va quedar sota la influència de la ciutat francesa de Massalia, és a dir, Marsella, com es pot confirmar per un gran nombre d'àmfores massaliotes

Paleàpolis i Neapolis

L'emplaçament de l'actual poble de St.Martí d'Empúries aleshores era un illot d'uns 300 metres de perímetre, situada a menys de 100 metres de la costa. Al davant s'hi estenia una zona de llacunes i pantans. Es creu que sota l'actual església gòtica hi havia un temple destinat al culte a la deessa Àrtemis d'Efes. Des de la Paleàpolis, els colons grecs van iniciar els primers contactes amb la població indígena de la zona, contactes bàsicament de caire comercial. Emporion - que en grec vol dir "mercat"- va anar creixent. Vers el 550 aC es va traslladar a terra ferma aixecant-s'hi l'anomenada Neapolis o ciutat nova. Definitivament es tractava no d'un assentament colonial de poblament, sinó d'un centre d'intercanvi mercantil. La ciutat nova, en realitat era una *dipòlis*, una ciutat amb un mateix recinte emmurallat on cohabitaven grecs i indiketes - nom que rebien els ibers en aquesta zona -, però separats entre si per una altra muralla interior. Tal com diu Estrabó en la seva "Geografia":

«Els emporitans habitaven abans un illot davant de la costa que avui es diu Palaiàpolis, però avui viuen ja a la terra ferma. Emporion és una ciutat doble, dividida per una muralla, tenint davant, com a veïns, alguns indiketes (...). Però amb el temps es van unir en un sol estat, compost de lleis bàrbares i gregues, com succeeix també a moltes altres ciutats»

Estrabó, *Geografia*, III. 4, 8.

Activitat comercial a Empúries

Durant el segle VI aC, arribaren a Empúries productes de Grècia. Progressivament, la ciutat es va anar creant i consolidant un mercat que es va estendre pel litoral cap al sud, fins a l'Ebre i cap a l'interior. A final del segle V aC, la ciutat començà a encunyar moneda pròpia, mostra de la seva importància. Els segles IV i III aC el comerç emporità continuava gaudint d'un tràfic intens, fins al punt que entra amb competència amb el comerç cartaginès. Si bé una part molt important de la població es dedicava al món de la navegació, una altra s'emprava en l'elaboració de mercaderies pròpies i el comerç, especialment de vi, oli, ceràmica, armes, perfums i articles exòtics. Els emporitans eren molt destres en l'art de teixir el lli. Però els grecs, a més de vendre també compraven. A banda dels aliments i de les matèries primeres per a sobreviure - com ara els cereals -, els productes pels quals més s'interessaven eren els metalls, la sal, i l'espart.

Continua el període d'esplendor fins l'arribada dels cartaginesos a la península, ja que la competència perjudica l'economia emporitana. Després del Tractat de l'Ebre entre Roma i Cartago, Empúries es mostra fidel aliada de Roma

L'arribada dels romans

L'any 218 aC, amb motiu de la Segona Guerra Púnica, un exèrcit romà comandat per Cneus Corneli Escipió desembarcà al port d'Empúries amb l'objectiu de tancar el pas per terra a les tropes cartagineses. S'iniciava així el procés que portaria a la romanització de la península

Ibèrica.

Com diu Titus Livi:

«Mentre aquestes coses ocorrien a Itàlia, Cn. Corneli Escipió, enviat a Hispània amb una esquadra i un exèrcit, va salpar de les boques del Ròdan i passant els Pirineus va arribar a Empúries. Va desembarcar allí l'exèrcit, i començant pels lacetans, va sotmetre a Roma tota la costa fins a l'Ebre, unes vegades renovant aliances, altres establint-les.»

Titus Livi, *Ab urbe condita*, XXI. 60, 1-3.

El 195 aC, Marc Porci Cató instal·là un campament militar a Empúries que fou l'embrió d'una nova ciutat (ciutat romana), creada a principis del segle I aC. En època de l'emperador August, els emporitans grecs van rebre la ciutadania i les ciutats grega i romana es van unir físicament i jurídica sota el nom de *Municipium Emporiae* (darrer quart del s. I aC).

Decadència d'Empúries

Mentre que *Gerunda* (Girona), *Barcino* (Barcelona), *Tarraco* (Tarragona) i altres ciutats romanes de la Península adquirien cada cop més importància, *Emporiae* la perdia progressivament. A la segona meitat del s. III dC, tota la ciutat romana i el sector de la Neapolis eren ja abandonats, i la població es va concentrar a Sant Martí d'Empúries. Aquesta ciutat fou seu episcopal durant tota l'Antiguitat Tardana i els seus habitants utilitzaven com a cementiri l'àrea nord de la Neapolis, on trobem les restes d'una capella funerària.

Empúries fins avui

Després de la invasió àrab i de la recuperació franca (s. VIII), Empúries fou capital del comtat carolingi d'Empúries i posteriorment capital del comtat medieval d'Empúries fins el segle XI, moment en què el comte trasllada la capital a Castelló. A partir d'aquell moment, Empúries es convertí en un petit nucli de pescadors que el segle XVI funden la vila de l'Escala.

L'any 1908 s'inicia la recuperació científica d'Empúries i comencen les excavacions que han continuat gairebé sense interrupció, fins avui. Actualment s'han excavat un 25% del jaciment. Empúries és un parc arqueològic integrat al Museu d'Arqueologia de Catalunya.

Activitats a classe:

- Veurem abans de llegir o comentar aquest dossier un vídeo sobre Empúries
- Farem a continuació un esquema –resum de l'evolució d'Empúries, des de l'arribada dels focues, fins avui
- Veurem una presentació amb imatges d'Empúries.
- Comentarem el “mosaic del sacrifici d'Ifigenia” i l'episodi mític que l'inspira

Exercicis i altres activitats:

1. Fes un petit comentari dels següents noms:

- focues
- colonització
- emporion
- Magna Grècia
- Massalia
- St. Martí d'Empúries
- Palaiàpolis
- indiketes
- Neapolis

- Segona guerra púnica
- Marc Porci Cató
- Gerunda – Ilerda – Barcino – Tarraco

2.- Llegirem i traduirem aquest text d'Estrabó

Colonització grega a occident: Emporion

Καὶ ἡ σύμπασα παραλία γῆ ἀπὸ Στηλῶν (Ἡρακλέους) σπανίζεται
λιμέσι μέχρι δεῦρο (Ταρράκωνος), ἐντεῦθεν δ' ἤδη τὰ ἐξῆς εὐλίμενα
καὶ χώρα ἀγαθὴ μέχρι Ἐμπορίου. Αὐτὸ δ' ἐστὶ Μασσαλιωτῶν
κτίσμα, καὶ διακοσίους διέχει τῆς Πυρήνης σταδίου καὶ τῶν
μεθορίων τῆς Ἰβηρίας πρὸς Κελτικὴν. Καὶ αὕτη δ' ἐστὶ πᾶσα ἀγαθὴ
καὶ εὐλίμενος. Ἐνταῦθα δ' ἐστὶ καὶ ἡ Ῥόδος, πολιχνίον Ἐμποριτῶν
τινες δὲ κτίσμα Ῥοδίων φασίν.

Καὶ ἐνταῦθα καὶ ἐν τῷ Ἐμπορίῳ τὴν Ἄρτημιν τὴν Ἐφεσίαν
τιμῶσιν. Ὡκοῦν δ' οἱ Ἐμπορίται πρότερον νησίον τι προκείμενον,
ὃ νῦν καλεῖται Παλαιὰ πόλις, νῦν δ' οἰκοῦσιν ἐν τῇ ἡπείρῳ.

Δίπολις δ' ἐστὶ, τείχει διωρισμένη, πρότερον τῶν Ἰνδικητῶν
τινας προσοίκους ἔχουσα.

Ῥεῖ δὲ ποταμὸς πλησίον, ἐκ τῆς Πυρήνης ἔχων τὰς ἀρχάς,
ἡ δὲ ἐκβολὴ λιμὴν ἐστὶ τοῖς Ἐμπορίταις.

3.- A partir de la lectura d'aquest text, extreu les dades següents a mode de resum:

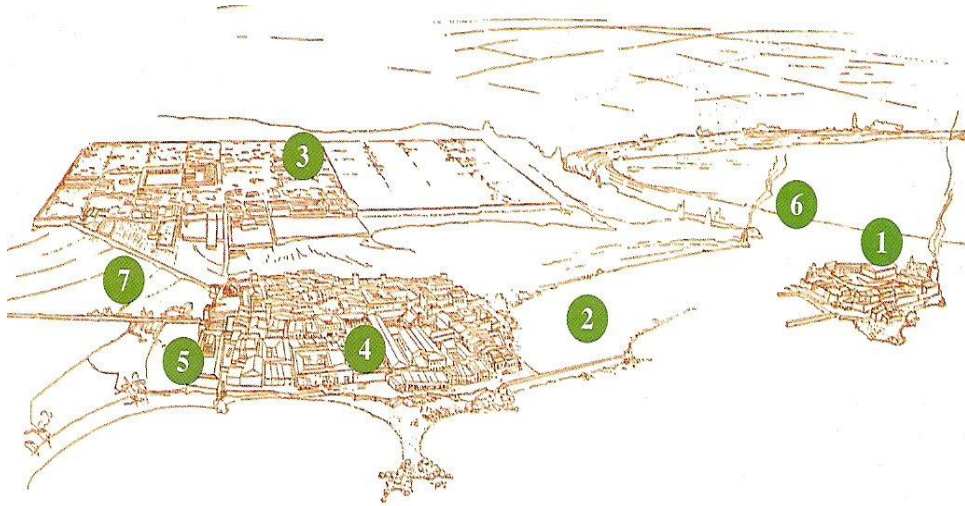
Emporion és una fundació dels massaliotes que dista de Pyrene i de la frontera d'Ibèria amb la Cèltica uns 200 estadis. És una costa rica en tots els aspectes i té bons ports. Allà també s'hi troba Rhode, petita colònia dels emporitans,, tot i que alguns diuen que es tracta d'una fundació dels rodís. Tant allà com a Emporion veneren l'Àrtemis Efèsia, però el motiu l'exposarem en el capítol referent a Massalia. Els emporitans vivien abans en un illot proper a la costa, que actualment rep el nom de Palaiapolis, però ara viuen a terra ferma. La ciutat és doble, dividida per una muralla perquè anteriorment havien tingut com a veïns alguns indiketes, els quals, tot i que es regien amb lleis pròpies, per raons de seguretat varen voler tenir en comú amb els grecs el recinte emmurallat, i aquest fou doble, dividit per una muralla mitjançera. Però amb el pas del temps varen convergir cap a la mateixa constitució política, barreja de lleis gregues i bàrbares, fet que passà també en altres llocs...

- nom de les colònies gregues:
- divinitat venerada a Emporion
- origen dels fundadors
- ubicació:
- característiques de la colònia Emporion:

4.- A partir del text anterior relaciona els fragments adjacents amb els llocs descrits per Estrabó

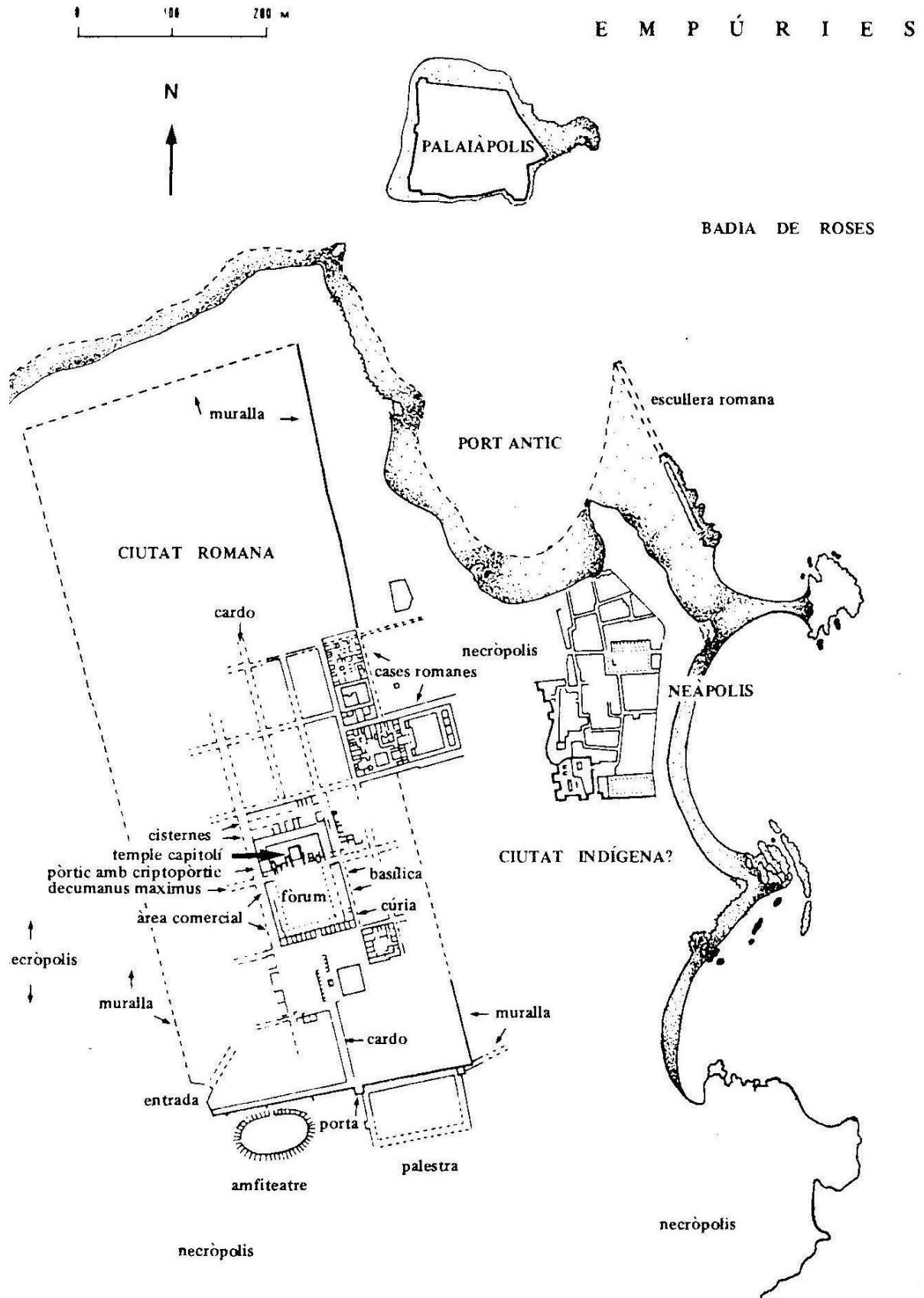
5.- Relaciona els fragments del text amb els números 1-2-4-6 d'aquesta imatge

5.- Reconeix les diverses parts d'Empúries escrivint el número corresponent dins dels parèntesis que precedeixen la identificació:

- ( ) Παλαιά πόλις
- ( ) ἡ ἐν τῇ ἠπειρῷ πόλις (Νεὰ πόλις)
- ( ) τὸ τοῦ Ἐμπορίου τεῖχος
- ( ) τῶν Ἰνδικητῶν τινες προσοίκοι
- ( ) ὁ λιμὴν τῶν Ἐμποριτῶν
- ( ) coloni Romani adiecti a Caesare
- ( ) ἡ τοῦ ποταμοῦ ἐκβολή

Més activitats al bloc

APÈNDIX: descripció del jaciment (adaptat de WikiLingue)

Reinterpretació dels santuaris i excavació en el fòrum. Enric Sanmartí i Xavier Aquilué. 1982-2008

A partir de 1981 i fins a dates recents el director de l'excavació ha estat Enric Sanmartí. Durant les últimes dues dècades gràcies a l'augment dels recursos humans i econòmics s'ha incrementant notablement la informació sobre la ciutat romana i la Neàpolis,

Les peces trobades són principalment gregues, romanes i iberes, i es conserven en el Museu Arqueològic de Catalunya, en els seus centres d'Empúries (entre la ciutat grega i la romana) i Barcelona. Es tracta fonamentalment d'atuell de ceràmica, mosaics, escultures, sarcòfags, joies i eines.

La Palaiàpolis

L'illa on se situava la Palaiàpolis es troba ara unida a terra ferma. Sobre aquesta illa hi ha actualment el poble medieval de Sant Martí d'Empúries, mentre que la part que anteriorment va ser el port i que va ser sepultada de sediments està coberta d'hortes. Aquesta zona amb prou feines ha estat excavada ja que des de l'antiguitat ha estat habitada. Sembla ser que després de la fundació de la Neàpolis, la Palaiàpolis es va utilitzar com a acrópoli (fortalesa i temple). Estrabó va parlar d'un temple dedicat a Artemisa situat en aquesta illa.

La Neàpolis

En aquest apartat es comentaran els edificis més representatius de la Neàpolis, fundada en el 550 aC. Convé tenir en compte que gairebé tot el que s'observa a simple vista correspon a les èpoques republicana i imperial, i fins i tot, al principi de l'alt medieval. Allò que pugui restar estrictament grec, tant de les èpoques arcaica i clàssica com de l'època hel·lenística, es troba en el subsòl i solament és visible en certs sondejos realitzats abans de 1939, i a les zones excavades a partir dels anys 80, especialment a la zona sud de la ciutat.

Muralles i edificacions defensives

La Neàpolis consistia en un recinte emmurallat rectangular molt irregular de 200 m per 130 m, amb el port al nord. El sud de la Neapolis està delimitat per una muralla ciclòpia construïda en la segona meitat del segle II aC, Gran part dels blocs que la conformen provenen d'una muralla grega anterior, del segle IV aC, les restes de la qual han estat trobats a uns vint-i-cinc metres cap a l'interior de la ciutat. En desplaçar la muralla les seves pedres van servir per construir la muralla exterior, mentre que el que quedava va ser sepultat sota una gran aportació de terra que va elevar el nivell de la ciutat de manera considerable.

La muralla es va desplaçar al segle II aC, segurament a causa de la necessitat de guanyar espai per construir un conjunt de nous temples. La nova muralla, la del segle II aC, flanquejada per dues torres quadrangulars i l'angle sud occidental estava protegit per un important baluard. Si bé s'ha comentat l'existència d'una muralla del segle IV aC i una altra del segle II aC, diverses intervencions arqueològiques han constatat l'existència d'un parapet o Proteichisma de la segona meitat del segle III aC, que actualment se situa sota el recinte de Serapis que evitaria que la maquinària de guerra s'apropés més del convenient a la muralla.

Quant a la muralla que tancava la Neapolis per l'oest, s'ha documentat l'existència d'una torre de vigilància o talaia de gran grandària, la qual ha estat datada al segle V aC; aquesta fortificació i la torre del segle V aC trobada a la zona sud de la ciutat van haver de formar part d'un complex defensiu anterior a l'edificació de la muralla del segle IV aC. Finalment el mur de l'oest separava la Neapolis d'un poblat ibèric d'indiketes.

El recinte d'Asclepi

En l'espai guanyat amb l'ampliació de la muralla cap al sud de la ciutat al segle II aC es van construir diverses construccions de caràcter religiós que, en part, poden ser identificades amb un Asklepieion. Amb l'ampliació de la muralla el primitiu recinte d'Asclepi, del segle IV aC, va quedar intramurs. El Asklepieion era un centre terapèutic i religiós consagrat al déu de la Medicina, Asclepi

El recinte sembla ser que estava format per tres temples que es troben a l'oest del conjunt, al costat d'unes cisternes, un pou, i finalment un edifici porticat o *adyton*, un edifici on els malalts experimentaven el somni sagrat a partir del qual els sacerdots establien el tractament terapèutic a seguir. Quant a les cisternes eren el lloc on s'emmagatzemava l'aigua necessària per dur a terme els ritus de purificació als quals havia de sotmetre's el malalt, i el pou obert potser albergava les serps consagrades al déu.

El recinte de Serapis

A mitjans del segle II aC, al mateix temps que es construïa la muralla externa de la ciutat i es demolien la muralla grega del segle IV aC i el parapet del segle III aC, a Empúries es va decidir construir una plaça porticada en l'espai guanyat en desplaçar la muralla. Més endavant probablement en la primera meitat del segle I aC, aquesta va tenir una important transformació, en ser construït a la seva zona occidental un temple tetràstil, dòric i amb escales laterals, consagrat segurament a la divinitat de Serapis. De l'existència d'aquest recinte a Serapis, es pressuposa la importància que van tenir a Empúries en els períodes hel·lenístic i republicà, els cultes procedents del Mediterrani oriental, segurament per l'arribada de mercaders d'Orient, que van aprofitar l'existència d'una ciutat portuària, oberta a l'exterior, per establir-s'hi i transformar-la als segles II i I aC, en un empori comercial i cultural de gran influència.

Edificis civils

Les excavacions han tret a la llum un centre urbà hel·lenístic format per àgora, stoa, i mercat, edificis situats a la zona central de la Neàpolis, on conflueixen les dues vies principals, Per a construir aquest centre cap al s. II va caldre destruir part del barri existent en aquella zona. El conjunt dels edificis ocupa mitja hectàrea, amb una plaça porticada de 52 x 40 metres.

Arquitectura domèstica

La major part de l'espai excavat corresponent a la ciutat grega, i són recintes domèstics de cronologia variada. Convé destacar, no obstant, que malgrat la gran quantitat de cases estudiades, amb prou feines es té informació sobre com eren les cases entre el segle VI i el segle III aC, mentre que des del segle II aC la informació és més completa. A la Neapolis trobem dos tipus de cases: de peristil, i d'atri, posteriors a l'arribada dels romans el 218 aC.

Escullera hel·lenística

Aquest monument és un dels més emblemàtics d'Empúries, no només per la seva monumentalitat, sinó també per haver estat sempre visible. Va ser una obra probablement construïda al segle I aC, la escullera mesura 82 metres de longitud, 6 m d'amplària i una altura de 6,50 m.

Altres edificis

Després de l'ocupació romana es van construir unes termes que, al s IV dC, es van transformar en una petita basílica paleocristiana de planta rectangular amb absis, dedicada a les pràctiques funeràries pròpies del cementiri cristià que l'envoltava.

La ciutat romana

La ciutat romana encara no està completament estudiada (només s'han completat un 20% de les excavacions. La construcció de la ciutat romana es va realitzar al voltant del 100 AC, una ciutat de nova planta, amb traçat urbà ortogonal, i que va romandre independent de la ciutat grega, fins l'època de August, quan es van fusionar en un únic municipi denominat a partir de llavors Emporiae, integrat per gentes d'estirp itàlica, ibèrica i grega. La ciutat romana ocupa a grans trets un rectangle de 700 x 300 metres aproximadament.

Arquitectura domèstica

El coneixement de les cases romanes de la ciutat romana es limita a tres grans domus, mansions que segueixen l'esquema itàlic de la casa d'atri completada amb peristil i hortus. El seu origen és, com el de la ciutat, d'època republicana, i van ser construïdes quan els primers habitants romans van rebre terreny per a construir vivendes que en època imperial van tenir ampliacions importants, amb nombroses dependències, jardins i decoració de mosaics en blanc i negre i pintures murals. En una d'elles es conserva en bones condicions un mosaic que representa el sacrifici de Ifigenia.

Muralla romana

De la muralla romana, construïda a la fi del segle II aC, el sector millor conservat és el sud, on trobem un mur recte, sense torres, que consta de dos cossos: l'interior, fet de carreus poligonals de pedra calcària, i el superior d'opus caementicium, formigó de calç, sorra i pedra. Destaquem la porta situada en aquest tram de muralla, on es poden veure encara les roderes dels carros. La funció d'aquesta muralla no era defensiva, sinó que separava el recinte de la ciutat del territori agrícola circumdant. Ho podem veure per l'altura escassa, uns 3 metres, l'absència de torres, i unes entrades sense fortificar.

El fòrum

Aquest recinte consistia en una plaça pública al voltant de la qual es distribuïen els principals edificis de la ciutat, religiosos, administratius i comercials. Un dels edificis més importants va ser un gran temple, construït en època republicana. El temple era pròstil i tetràstil, s'alçava sobre un podi avui pràcticament desaparegut, i estava dedicat a la tríade romana: Júpiter, Juno i Minerva.

El temple estava envoltat per un gran pòrtic de tres naus, en forma d'O invertida aixecat sobre un criptopòrtic. Aquest conjunt, va estar acompanyat de tretze tabernae obertes cap al nord. A l'est hi havia una basílica civil i una cúria, edificis construïts durant el mandat de l'emperador August. Finalment destacarem que amb la construcció del fòrum, la importància de la plaça de l'àgora de la ciutat grega va declinar, ja que les atribucions religioses i administratives van passar a aquest recinte.

L'amfiteatre i la palestra

Fora del recinte de la ciutat es va construir a la fi del segle I dC un amfiteatre i una palestra. L'amfiteatre es tracta d'un edifici construït amb materials de baixa qualitat, i unes graderies que amb tota probabilitat eren de fusta. Quant a les dimensions de l'edifici els seus eixos mesuren 93 x 44 metres. A dia d'avui constitueix l'únic edifici públic d'Empúries destinat a espectacles, ja que en l'actualitat encara no ha estat possible documentar l'existència d'un teatre.

Necròpoli

Les necròpolis d'Empúries són d'una llarguíssima etapa que va del s. VII a. C. fins a més enllà de l'Edat Mitjana. Però moltes tombes han estat saquejades. Hi ha 3 tipus: greco-indígenes, tardorrepublicanes i altoimperials.

Greco-indígenes (s. VI-III aC.)

Van ocupar els costats sud i oest de la Neàpolis, en estar tancats pel mar l'est i el nord. Són de les necròpolis més espoliades. El sector oest va ser ocupat per l'anomenada necròpoli de la muralla nord est, enclavament funerari d'indígenes hel·lenitzats en el qual predomina el ritus de la incineració. La del sector sud seguirà mil anys sense interrupció i veiem ritus tant d'inhumació com d'incineració (s. V a. C.-VI d. C.).

Tardorrepublicanes (s. II-I a. C.)

Troben un grup que seguirà utilitzant les necròpolis antigues inhumadores/incineradores, possiblement els grecs i indígenes de la Neàpolis. Un altre grup serà predominantment incinerador i tindrà la seva necròpoli en un turó on anteriorment es va situar un antic assentament indígena, Parrali. La necròpoli més antiga documentada és la que es troba en el vessant nord del veí turó de Els Corts, situat al sud-oest de la ciutat. Aquesta necròpoli va funcionar sobretot durant els segles II i I aC, trobant-nos petits túmuls de planta quadrada construïts amb carreus de cantera en el centre dels quals se situen les restes de la incineració.

Altoimperials (s. I a. C.-II d. C.)

No consten amb claredat enterraments des del segon quart del s. I a. C. fins a l'època de August, uns 35 anys. A partir de llavors veiem que els enterraments se situen en un vessant del pujol sobre el qual s'assenta *l'urbs* romana. Es comença a imposar la inhumació al segle II.